

בימת דיון: מאמרי מחקר, מסות, שיחות

העולם כאבן ריחיים:

שאלות מטרידות בשיר "איור" מאת ביל פרידמן

חגי רוגני

בפתח ספרו קיצור תולדות הזמן מביא סטיבן הוקינג אנקדוטה על מדען ידוע, שבהרצאה פומבית על אסטרונומיה דיבר, בין השאר, על כך שכדור הארץ מקיף את השמש. הוקינג מספר כי בסוף ההרצאה קמה גברת קטנה וזקנה שישבה בשורה האחורית ואמרה: "מה שסיפרת לנו, זו שטות אחת גדולה. העולם הוא לוח שטוח המונח על גבו של צב ענקי". המדען העניק לה חיוך מתנשא לפני שהשיב בשאלה: "ועל מה עומד הצב?", "אתה פיקח גדול, בחור צעיר, פיקח גדול", אמרה הגברת הזקנה, "אבל יש צבים כל הדרך עד למטה!"¹ תמונת העולם של אותה גברת מושפעת מהאופן שבו מתוארים במערב מיתוסים הינדיים ואחרים המכונים "צב העולם", לפיהם העולם נישא על שריונו של צב.² הערתה מבטאת מן הסתם את מצוקתם של אנשים רבים מול מודלים מדעיים מוכחים ומוסכמים, במקרה זה מודל הארץ ככדור והמודל ההליוצנטרי, שאינם נתפסים בקלות בשכל הישר.³

¹ הוקינג, 1989: 11

² אחד המקורות לתמונת עולם זו הוא המיתוס ההינדי המתאר את גלגולו הגשמי של האל וישנו בדמות צב, קורמה (Kurma) בסנסקריט (Dalal, 2010: 217). לפי גרסה מסוימת של מיתוס זה, הארץ היא שריון הגחון של הצב, האטמוספירה היא גופו וכיפת הרקיע היא שריון הגב שלו (Nielsen, n.d). דבר קיומו של המיתוס, בגרסה זו או אחרת, ידוע במערב כבר מאות שנים, והוא זכה לפופולריות לאחר שג'ון לוק הזכיר אותו ב"מסה על שכל האדם" (1690–1700). גם שאלתו של המרצה באנקדוטה הנ"ל מופיעה כבר אצל לוק, המספר שפילוסוף הודי שהאמין במיתוס נשאל "מה משמש משען לצב רחב-הגב ההוא". תשובתו הייתה "שזהו דבר שאינו יודע מהו" (לוק, 1972: 378 [II, כג, 2]).

³ דוגמה לכך היא "אגודת הארץ השטוחה" שנוסדה ב-1956, שחבריה שוללים את המודל הכדורי של העולם (The Flat Earth Society, n.d).

גם השיר "איור" מאת ביל פרידמן, משורר ישראלי הכותב אנגלית,⁴ מתחבר לתמונת עולם זו, אם כי אין בו כמובן כל ניסיון לנקוט עמדה בשאלת נכונותם המדעית של מודלים אסטרונומיים כאלה או אחרים. אומנם נקודת המוצא של השיר היא רישום ידוע של צייר מערבי המאייר את המיתוס, ובו נראה צב הנושא את העולם על גבו, אך כפי שנראה להלן, אשכול האסוציאציות שמעלה ההתבוננות בציור שונה לחלוטין ממה שעמד לנגד עיניו של הצייר האלמוני.⁵ שירו של ביל פרידמן הוא אפוא שיר אֶקְפְּרֶסְטִי, כלומר שיר המתייחס לתמונה, ומכאן גם שמו התמים לכאורה "איור".⁶ אך הוא אינו נשאר ממוקד באיור, אלא מוליך את הקורא במסלול בין-טקסטואלי מפותל, מתוחכם ומשועשע, ועם זאת עמוס בחרדות, בין מיתוסים וטקסטים ידועים בתרבות.

בין-טקסטואליות היא מעין דיאלוג המתקיים בין יצירת ספרות לבין טקסטים אחרים המהווים חלק מתרבותו של הקורא (כגון המקרא, המיתולוגיה היוונית, אגדות עם וכו'), באמצעות שימוש בהרמזים (אלוזיות) לטקסטים אלה. ז'וליה קריסטבה, שטבעה את המונח, מדמה בין-טקסטואליות לסף שנחצה בין לשונות ותרבויות. לדבריה, המחבר והקורא נפגשים בטקסט כשכל אחד מהם מביא עימו את הרקע שלו ואת היכרותו עם טקסטים רבים שאליהם נחשף בעבר. תהליך זה שואב את הקורא אל תוך הטקסט ונותן לו תפקיד פעיל ביצירתו מחדש.⁷ השיר שלפנינו מנהל דיאלוג עם כמה טקסטים ידועים היטב בתרבות המערב: המיתוסים שהוזכרו בדבר "צב העולם", משל "הצב והארנבת" של איסופוס, פרדוקס "אכילס והצב" של זנון, "המיתוס של סיזיפוס" – הן במיתולוגיה היוונית הן בחיבורו הנודע של אלבר קאמי – ואולי גם המיתוס של אטלס. להתכה של כל אלה ביחד, הן על-ידי המחבר הן על-ידי הקוראים, והצגתם באור חדש, תפקיד חשוב בבניית המשמעויות המיוחדות של השיר. על טקסטים אלה מציב השיר סימני שאלה באמצעות שאלות מטרידות, ואלה מערערות את המבנה היציב וההרמוני של תמונת הפתיחה ומעמידות לקראת סוף השיר מראות מבעיתים של פירוק והרס.⁸ השיר מקבל, כאמור, את תמונת הצב העומס את העולם על גבו כפשוטה, אך שואל בהקשר זה שאלה בלתי צפויה:

⁴ שם השיר במקור האנגלי – "Illustration". השיר במלואו מופיע בנספח. ביל (ויליאם) פרידמן הוא משורר ישראלי הכותב באנגלית, וכן פרופסור לספרות אנגלית ופסיכולוג. הוא נולד ב-1938 בניוארק, ניו ג'רזי, ועלה לישראל ב-1967. השיר נכלל בספר שיריו דברים אחרונים ואחר כך בתרגום חגי רוגני, הוצאת קשב לשירה, 2018, עמ' 113–114.

⁵ האיור שעליו מתבסס השיר הוא ככל הנראה רישום מאת צייר לא ידוע שהופיע ב-1876 בכתב העת האמריקאי *The Popular Science Monthly* תחת הכותרת ("World Turtle, The Hindoo Earth"). (n.d)

⁶ זנדבנק, 2002: 268

⁷ Kristeva, 2002: 9

⁸ השמטת הקרקע מתחת למובן מאליו באמצעות שאלות מטרידות קיימת, למשל, בשירו של ברטולט ברכט "שאלות של פועל שקורא": "אלכסנדר הצעיר כבש את הודו./ הוא לבדו?/ קיסר הכה את הגאילים./ האם לא היה לפחות טבח אתו?" (ברכט, 1978: 143).

אך עָשׂוּ יֵשׁ לִי שְׂאֵלָה / שְׂלֵא שְׂאֵלָתִי וְלֹא שְׂמַעְתִּי מֵאִישׁ: / לֹאֵן הוֹלֵךְ הֶצֵּב עִם הָעוֹלָם
הַזֶּה?

במילים אחרות: לאן מועדות פני האנושות. שהרי

כָּכָל שְׂנוּכֵל לַחֲשֹׁב עַל חֻמָּתוֹ, / צֵב אֵינּוּ עוֹמֵס / מִשָּׂא בְּגִדְל כְּזֶה / רַק כְּדִי לַחוּשׁ אֶת
מִשְׁקָלוֹ. / יֵשׁ תְּכָלִית אוֹ כְּזֶה / שְׂאוֹתָהּ לֹא גְלִינּוּ / אֶפְלוּ לֹא חִפְּשׁוּ בְּרָצִינּוֹת.

השאלה היא לא רק לאן הוא הולך, אלא גם מה תכליתו, מה ההיגיון במסע התמוה והמפרך הזה. בהמשך יתברר לנו שהצב, שהנחנו בטעות שהוא נוהג בחכמה, הוא בעצם טיפש מלידה ואין לו מושג לאן הוא הולך ולמה. כלומר – העולם מובל לכיוון לא ידוע, אולי לאבדון, ללא מטרה מוגדרת, מונהג על-ידי גורם חסר מודעות, שהוא – או הצב עצמו או מי שמצווה עליו את תנועתו, כלומר הכוח הגדול השולט כביכול בעולמנו.

"צֵב אֵינּוּ עוֹמֵס / מִשָּׂא בְּגִדְל כְּזֶה / רַק כְּדִי לַחוּשׁ אֶת מִשְׁקָלוֹ", אומר השיר. הפועל "עוֹמֵס" שנבחר בתרגום גורר אותנו לסטייה קלה מהנושא כדי להתעכב לרגע על מקורותיו ועל גלגוליו.⁹ השורש ע.מ.ס מופיע במקרא מספר פעמים ובפעלים בלבד, ופירושו היסודי – טעינת משא. היקרותו הראשונה היא בסיפור יוסף ואחיו, בפרשת הגביע, ושם מדובר בטעינת משא קונקרטי: "וַיַּעַמֵּס אִישׁ עַל-חֲמָרוֹ וַיֵּשְׁבוּ הָעִירָה" (בראשית, לד 13). אך המקרא מכיר גם את המשמעות המטפורית הידועה בימינו. יועציו הצעירים של רחבעם בן שלמה מציעים לו לומר לקהל ישראל, המבקשים כי יקל עולו מעליהם, את הטקסט הבא: "אָבִי הָעֵמִיס עֲלֵיכֶם עַל כֶּבֶד וְאָנִי אוֹסִיף עַל-עַלְכֶם" (מלכים א, יב 11). כאן העול הוא מטפורי וגם הפועל "העמיס" הוא במשמעותו המושאלת. באותה דו-משמעות של הפועל עָמַס משתמשת רחל המשוררת:

רַק עַל עֲצָמֵי לְסִפָּר יִדְעֵתִי. / צַר עוֹלָמִי כְּעוֹלָם נְמָלָה, / גַּם מִשָּׂאֵי עֲמָסְתִּי כְּמוֹהָ / רַב
וְכָבֵד מִכְּתַפֵּי הַדֶּלָה.¹⁰

הדוברת בשיר מדמה עצמה לנמלה העמוסה לעייפה במשא גדול ממנה בהרבה וכבד מכוחותיה. אך זהו דימוי ערמומי, בכך שהוא מנצל את הדו-משמעות של צמד המילים הקונסוננטיות "משאי" ו"עמסת".¹¹ בעוד הנמלה סוחבת משא קונקרטי – הרי שמשאו של

⁹ חשוב לציין שמדובר כאן בתרגום העברי של השיר. במקור האנגלי הפועל המקביל ל"עוֹמֵס" הוא 'assume' במובן 'נוטל על עצמו': 'a tortoise does not assume a burden of this magnitude\ merely to feel its weight'.

¹⁰ בלובשטיין, תשמ"ב: 128

¹¹ קונסוננס – אפקט צלילי הנוצר עקב חזרה על עיצורים זהים במילים קרובות (זנדבנק, 2002: 135). במילים "משאי" ו"עמסת" נוצר קונסוננס בשל החזרה על העיצורים m ו-s.

האדם הוא מטפורי, ואנו יכולים לפרשו למשל כמשא החיים. מכאן שגם השימוש בשייר בפועל "עמסתי" הוא דו-משמעי.

ובחזרה לשיר "איור". תמונת הצב והעולם מובילה לטקסט מפורסם אחר:

אולי במרוץ החוזר הבלתי נמנע/ עם הארנב, זה מה שמקשה עליי.

שורות אלה מתקשרות כמובן למשל "הצב והארנבת" של איסופוס (או איזופוס, בכתוב ובהגייה המקובלים על דוברי העברית). המשל מספר על תחרות ריצה בין ארנבת לבין צב, הנערכת כדי להכריע בוויכוח מי מהיר יותר. הארנבת היהירה סומכת על מהירותה הטבעית ובטוחה בניצחונה. היא מזלזלת ביריבה ואף מרשה לעצמה להירדם במהלך המירוץ לצד הדרך. הצב, המודע היטב לאיטיותו, מתמיד במרוצתו תוך דבקות במטרה, חולף על פני יריבתו הישנה ומגיע ראשון אל המטרה. וכך גובר החלש מבין שני המתחרים על היריבה החזקה ממנו, כשניצחוננו הוא ביטוי לעליונותו המוסרית.¹² השיר "איור" מתעלם מהאופי האלגורי של הדמויות, מתפקידו הדידקטי של המשל ומהנמשלים המשתמעים ממנו (כגון: שקדנות ודבקות במטרה מאפשרות לגבור על המגבלות הטבעיות, אין לאבד תקווה, אין לזלזל ביריב, וכו'), ומציג את המירוץ "החוזר הבלתי נמנע" כפעולה סיבובית הנכפית על המתחרים שוב ושוב. המשחק התחרותי בין שני היצורים החביבים מתגלה כאן כריטואל מחזורי אכזרי וחסר תכלית, כגזירת גורל שהם נידונים לה לנצח, ללא כל מוסר השכל. וכך מופקע הסיפור מתחום המשל והופך למיתוס, ומקרב אותנו לסיפור סיזיפוס שיידון להלן.¹³ הקורא, שטעה לחשוב שלפניו שעשוע אינטלקטואלי גרידא, מתחיל לחוש במועקה, וזו אכן תתלווה אליו מעתה בדרכו במבוכי השיר ואף תלך ותגבר.

כמאה שנה לאחר איסופוס הציג הפילוסוף הפרה-סוקרטי זנון ארבעה פרדוקסים, כלומר סיפורים קצרים הבנויים סביב פרדוקס, שמטרתם להגן על תורתו של מורו ורבו פרמנידס. זנון, כמו פרמנידס, שלל את היתכנותה של תנועה ביקום והתייחס אל עולם החושים, שבו נתפסת התנועה, כאל אשליה בלבד. אחד הפרדוקסים הוא פרדוקס "אכילס והצב", שבו גובר הצב על הלוחם המיתולוגי המהיר בעולם, לאחר שזה נתן לו יתרון התחלתי מסוים:

¹² איסופוס, 2016: 172, משל 352

¹³ תפיסת המיתוס כריטואל מחזורי מוכרת בעיקר ממשנתו של מירצ'ה אליאדה בספרו המיתוס של השיבה הנצחית. לשיטתו, מיתוס השיבה הנצחית הוא א-היסטורי, על-זמני ומחזורי, ש"קיבל משמעות של ניסיון עילאי 'לקבע' את העתיד, ולבטל את אי-ההפיכות של הזמן. כל הרגעים וכל המצבים של היקום חוזרים על עצמם עד אינסוף" (אליאדה, 2000: 108).

ברגע שאכילס יגיע לנקודה שבה היה הצב בתחילת המירוץ, הוא יגלה שהצב כבר אינו שם. אמנם הצב הספיק להתקדם אך במעט, ברם אין זה משנה כלל – אכילס עדיין נמצא בפיגור.¹⁴

ההסבר לכך הוא ששלבי התנועה, הן של הצב והן של אכילס, הם אינסופיים, ולכן אכילס לא ידביק לעולם את הצב. שלא כמו במשל, הסיבה לניצחון זה היא לא אתית, אלא מתמטית.¹⁵ הסבר זה יופרך רק כ-1800 שנה מאוחר יותר באמצעות החשבון האינפיניטסימלי, המראה ששלבי התנועה הם סופיים דווקא, ובמבחן האמת אין לצב כל סיכוי. גם לואיס קרול – סופר, מתמטיקאי ופילוסוף – בסיפורו "מה שהצב אמר לאכילס", שהוא מעין המשך לפרדוקס של זנון, אינו קונה את סיפור ניצחונו של הצב. סיפורו נפתח במילים: "אכילס השיג את הצב ונשכב על גבו". אלא שהתחרות עדיין אינה מוכרעת כאן. בין השניים מתפתח דיאלוג דיאלקטי הנמשך חודשים ארוכים, ובו מתיש הצב את אכילס ומביס אותו. הסיפור מסתיים במשחק מילים, הנשמר במידת מה גם בתרגום העברי של רנה ליטוין: הצב מעניק לאכילס את התואר "רב-צב" (על בסיס דמות של צב-מורה המוזכרת ב"אליס בארץ הפלאות"), ואילו אכילס מכנה את הצב "מעֵבֵב אכילס" (שבו מהדהד הביטוי "עקב אכילס"). הכינויים במקור הם "Taught-Uts" הנשמע כ-tortoise ו-"A Kill-Ease" הנשמע כ-Achilles בהגייה האנגלית.¹⁶

כמו המתמטיקאים המודרניים וכמו קרול, גם ביל פרידמן בשירו "איור" אינו מאמץ את הפתרון המנחם של המשל, כלומר אינו מקנה את הניצחון לצב, והוא מעלה השערה חדשה, שמה שמקשה על הצב בתחרות, בנוסף לנחיתותו הטבעית, הוא משא העולם שעל גבו. השיר אינו נופל בפח האשליות שמוכרים המשל והפרדוקס בנוגע לסיכויו של מי שנמנה עם הזוחלים ונחשב בצדק לאנדרדוג:

המשֵׁחֶק מְכוּר [...] / לְצַב אֵין סְכוּי לְנִצָּחַ עִם מְטָעֵן כְּזֶה. / מוּבֵן שְׂזֶה סְמָל לְאֵי צֶדֶק, /
הָעוֹלָם כְּאֵבֵן רַחִים.

ניצחונו של הצב במירוץ הוא אפוא אשליה בלבד, פרי דמיון ספרותי ותו לא. המציאות האכזרית, כלומר האמת, אינה מכירה בו, שהרי הניסיון מלמד שהמצליחן מנצח והמפסידן מפסיד. האשליה מתנפצת אפוא, וזוהי "אי-סובלנותו של המַזְלֵל כְּלִפֵּי הַמְּנַצְחִים הָעֲנֻוִים, / נְקֻמַת הָאֵמֶת". לרגע אנו חשים הזדהות עם הצב. המשא הנורא שהוא נושא על גבו הוא

¹⁴ שפירא, 2010: 240

¹⁵ להסבר מתמטי מפורט ומדויק יותר ראו שפירא, 2010: 240–245.

¹⁶ קרול, 2000: 295, 298; 1108; Carroll, 1988:

צער העולם, והוא שמכשיל אותו. והרי גורלנו לא שפר בהרבה מגורלו.¹⁷ מכאן מתגלגלת האסוציאציה אל טקסט מוכר אחר, אף הוא מהתרבות היוונית: "אולי בְּדוּמָה לְאֵל אַחַר שְׁנֵדוֹן, הִיָּה הוֹדֵף אוֹתוֹ בְּמַעֲלָה הֶהָר". הכוונה כמובן לסיזיפוס (או סיסיפוס בתרגום שבתאי) מלך קורינתוס, שהיה פיקח מכל אדם, וחטא בכך שהסגיר את אחד מסודותיו הכמוסים של זאוס. לאחר כמה תעלולי התחמקות מנקמת האלים הובא לשאול, ושם הוטל עליו לדחוף סלע ענק במעלה גבעה. בהתקרבו לפסגה מידרדר הסלע בחזרה, וחוזר חלילה, לנצח נצחים.¹⁸ באודיסאה פוגש אודיסאוס את סיזיפוס בארץ המתים וזו עדותו:

וְרֵאִיתִי בְּיַסְרֵי הַמָּרִים גַּם אֶת סִיזִיפּוֹס, / אֲבֵן עֲנֵק הוּא נֹסֶה לְהָרִים בְּשֵׁתֵי הַיָּדִים. / לּוֹפֵת בְּיָדָיו וּבְרַגְלָיו וְדוֹחֵף אֶת הָאֲבֵן לְמַעֲלָה / אֶל רֹאשׁ גְּבֵעָה. אֶף כְּאֲשֶׁר כְּמַעַט שְׁהִיָּעָה / אֶל הַפִּסְגָּה, הִיָּה מְהַפֵּף אוֹתָהּ כּוֹחַ הַכֶּבֶד, / הָאֲבֵן חֹסֶרֶת הַבוֹשָׁה הִיָּתָה מִתְגַּלְגֶּלֶת לְמַטָּה. / וְהוּא שׁוֹב הִיָּה מִתְאַמֵּץ וְדוֹחֵף, זֶעַה מְקַלַּחַת / עַל אֵיבְרָיו, וְעוֹלָה מְרֹאשׁוֹ הָאֲבֵק הַפּוֹרֵחַ.¹⁹

גם בשירה של רחל שהוזכר קודם, מתואר כישלונה הסיזיפי של הדוברת להגיע עם משאה לפסגה בשל התערבותו של כוח עליון זדוני:

גַּם אֶת זֶרְכִי – כְּדֶרְכָּה אֶל צְמֶרֶת – / דֶּרֶךְ מְכָאוֹב וְדֶרֶךְ עֲמָל, / יָד עֲנָקִים זְדוֹנָה וּבוֹטְחֹת, / יָד מִתְבַּדַּחַת שְׁמָה לְאֵל.²⁰

אלבר קאמי, במסה המכוננת שלו המיתוס של סיזיפוס, מציג את סיזיפוס כגיבור אבסורדי: חכם אך בעל נטייה לפלילים, בעל תאוות המזלזל באלים ומנצח את המוות, שנגזר עליו לשאת בעינוי הנצחי הנורא. בלשונו הציורית מתאר קאמי איך דוחף הנידון במאמץ אדיר את האבן במעלה המדרון, עד שהיא מגיעה לפסגה ואז מתגלגלת למטה. ואז יורד גם סיזיפוס אל המישור. וכאן אומר קאמי דבר מפתיע:

סיזיפוס מעניין אותי באתנחתא קצרה זו, בשעת ירידתו [...] שעה זו היא שעת התודעה. בכל רגע כזה, כשהוא נוטש את הפסגה וגולש לאט-לאט אל מאורות האלים, הוא מתעלה על גורלו. הוא חזק מגוש הסלע שלו [...] בימים מסוימים ירידה זו מלווה בכאב, אבל היא יכולה להיות מלווה בשמחה.²¹

¹⁷ כאן מתבקש לכאורה קישור לטקסט נוסף, והוא המיתוס של אטלס, שעליו מקובל לחשוב בטעות כאילו הוא נושא את כדור הארץ על כתפיו. אך לפי המיתולוגיה היוונית, לא את העולם נושא אטלס כי אם את כיפת השמיים. הוא ניצב לעד בחלל כאוטי וחשוך שאין בו הפרדה בין ים ליבשה ומשמש כעמוד חי, התומך ברקיע ומבטיח שלא יצנח על ראשינו (שבתאי, 2000: 26).

¹⁸ שבתאי, 2000: 54–55

¹⁹ הומרוס, 2014: 226, שיר 11, שורות 593–600

²⁰ בלובשטיין, תשמב: 128

²¹ קאמי, 1978: 124–125

סיזיפוס שלו "מלמד אותנו את הנאמנות העילאית, השוללת את האלים ומרימה סלעים". כך הוא מגלה את משמעות החיים ואת ערך החיים: "עלינו לתאר לעצמנו את סיזיפוס מאושר".²² הפרק על סיזיפוס הוא חלק ממסה העוסקת בשאלת ההתאבדות, וההכרעה כאן היא לבחור בחיים.

בעוד רחל המשוררת כורעת תחת עומס המשא הסיזיפי ונתפסת לייאוש, ואילו קאמי מוצא בו סיבות לא להתאבד, מנחית השיר כמהלומת מחץ שאלה חדשה: מה יקרה אם הסלע הנשטט מידי סיזיפוס ומידרדר מראש ההר לא ייעצר בתחתית המדרון, אלא ימשך להתגלגל?

סלע בגדל פְּזָה המְדַרְדֵּר לְאַחֹר / מִפְּסָגָה קְרוּבָה מִצִּעְפֵּת עֲנָנִים / לֹא הִיָּה נֶעְצָר לְרַגְלֵי הָהָר. / בְּכַח מִצְטַבֵּר הִיָּה רוּעֵם הַלְּאָה / לְמַרְחָקִים, כּוֹתֵשׁ עָרִים כְּבִירוֹת לְאַבְקָ / בְּנִתִּיבו הַמִּתְמַשֵּׁךְ.

ממדרש תמונה משועשע, כפי שנראה בתחילתו, מתגלגל השיר והופך לחלום בלהות. החרדות, המבוססות על ניסיון העבר, מציגות תמונות זוועה אפוקליפטיות, שהן מראות מלחמה של חורבן נורא. הסלע הופך לפצצה המפילה אלפי קורבנות חפים מפשע. לנגד עינינו ניצבות לפתע הירושימה ונגסקי, לונדון ודרזדן, עזה וחאלב. וכל אלה הן תוצאה מההמשך ההגיוני של המהלך המתואר בשיר. מסתבר שבסיפור על הצב מסתירים מאיתנו את הדבר האמיתי:

אֵינָנו שׁוֹמְעִים דְּבַר מִכָּל זֶה. / דְּאָגוּ שְׁנֵהִיָּה מִמְקַדִּים, / עֵינֵינוּ מוֹסְבוֹת מֵהַזְּעוּת וּמֵהָאֶסְוִנוֹת הָאֲמִתִּיִּים / תּוֹצְרֵי לוֹאֵי שֶׁל צִיְתָנוֹת עוֹנֵת.

עכשיו מתברר שהזוועות, האסונות וההרס בעולם האמיתי, לפי השיר, הם נזקי משנה של מילוי הוראות אוטומטי, המתבצע ללא מחשבה וללא ביקורת. כזו היא צייתנותם של הצב או של סיזיפוס (ואין זה סיזיפוס של קאמי, המרצה את עונשו תוך שהוא נאמן לעצמו ושולל את האלים), המבצעים את המוטל עליהם בלי לשאול שאלות, בלי לסרב או למרוד, גם כשהפקודה היא חסרת טעם, בלתי חוקית, הרת אסון. כזו היא גם הנכונות להיות "בורג קטן" במכונה של השמדה וחורבן, עם תוצאותיה המחרידות.²³ התפנית שהתחוללה בשיר מאירה אפוא גם את האמירה הפוליטית החריפה שלו.

בבית האחרון חוזר הדובר אל הצב, כשאל הסיבות הידועות לכישלונו נוספת עוד אחת, הלוא היא טיפשותו המוחלטת:

²² שם: 126

²³ הסנגוריה במשפט אייכמן הציגה את אייכמן כ"בורג קטן במכונה" אשר רק ציית להוראות הממונים עליו (בך, 1992: 12).

אָטום לְעִקְרוֹנוֹת הַפִּיזִיקָה הַבְּסִיסיים/ כְּעֵז בֵּית/ מֵה שְׁלֵא עָרְמוּ לְפָנָיו, / מְעִרְמָה טְפָשׁוֹתוֹ הַמּוֹלְדָת.

הבעיה היא שעל גבו של יצור מטופש כזה, שאין לו שליטה על תנועותיו ואין לו מושג לאן הוא הולך ולמה, מונח העולם שבו אנו חיים. ובמילים אחרות – הכוח המניע את עולמנו הוא חסר מודעות, חסר רצון וחסר תכלית. לא אל עליון יודע כול ושולט בכול, לא כזה שיוכל לענות לאיוב מן הסערה כדי ללמדו שכל מעשיו בעולם מכוונים ומתוכננים מראש: "איפה היית בְּיַסְדֵי-אָרֶץ, הַגֵּד אִם-יָדַעְתָּ בֵּינָה. מִי-שָׁם מְמַדִּיָּה כִּי תִדְעֵה, או מִי-נָטָה עָלֶיָה קוֹ?" (איוב, לח 3-4). שום דבר, רק צב, אטום, מטומטם. והוא האחראי לגורלנו, לגורל העולם כולו. והגילוי הזה, שאין שום ישות תבונית או מבוגר אחראי המכוונים את העולם – מעורר אימה. זוהי כמובן אמירה תיאולוגית חריפה. ואם נניח שהאיור הוא חלק מסדרת קומיקס, הרי שיש מן הסתם גם איורי המשך. אך לאחר שראינו לאיזה זוועות יכול להביא המסע הזה, חסר הטעם וחסר התכלית, מזהיר אותנו השיר שלא ננסה לדמיין את האיורים הבאים: הֲיִהְיֶה זֶה אֶכְזָרִי/ לְבַחֵן אֶת אֵינְרֵי הַהֶמְשָׁךְ/ בְּרִצְף הִזֶּה.

שורות אלה, למרות נימתן הקודרת, פותחות מהלך חדש ולא צפוי, המאיר את השיר לקראת סופו באור חדש. אקורד הסיום מפתיע אותנו באירוניה עצמית ובהומור פרוע:

הֲיִהְיֶה זֶה אֶכְזָרִי/ לְבַחֵן אֶת אֵינְרֵי הַהֶמְשָׁךְ/ בְּרִצְף הִזֶּה. / אֶלֶא אִם כֵּן אַתָּה עָר, / קָם מִמְטָתְךָ כָּל בְּקָר, / מִתְלַבֵּשׁ בְּהֶתְאָם לְמִזְג הָאֵוִיר, / אוֹכֵל בְּזֵהִירוֹת, מְבַקֵּר אֶצֶל הַרֹפֵא שְׁלָךְ/ בְּמוֹעֲדִים קְבוּעִים וּמְקַפֵּיד לְקַחַת/ אֶת הַתְּרוּפּוֹת שֶׁהוּא רוֹשֵׁם, / גַּם זֶה הִיָּה נְחֻסָּךְ מִמְךָ.

מכאן שהחרדות שצצו פתאום לקראת סיום השיר הן תוצאה מכך שהדובר בשיר לא הקפיד על סדר יום שפוי ולא לקח את התרופות שרשם לו הרופא, או אולי – באינטרפרטציה אחרת – על חרדת הקיום אפשר להתגבר רק בעזרת תרופות הרגעה. לפי הפואנטה האירונית שבסיום, זו הדרך היחידה שבה אפשר להמשיך לחיות.

השיר, כאמור, מעלה שאלות קשות שהתשובות להן מצויות בהן עצמן. קבוצת השאלות הראשונה עוסקת בתכלית: לאן הולך הצב, לאן הוא מוליך את העולם שעל גבו, מה מטרת מסעו. ובמילים אחרות: מהו הכוח המניע את העולם והאם יש איזו ישות תבונית שמכוונת אותו. על כך משיב השיר: העולם מובל על-ידי גורם מטומטם, חסר מודעות, חסר אחריות וחסר אכפתיות: "אָטום לְעִקְרוֹנוֹת הַפִּיזִיקָה הַבְּסִיסיים/ כְּעֵז בֵּית". בכל מה שקשור לאמונה דתית - הרי זו אמירה קשה ביותר. אין מדובר כאן רק על ההיבט הפיזיקלי, כלומר על הסכנות האורבות לכדור המרחף בחלל או נישא על גבו של צב – מבחינת השיר זה היינו הך, כך או כך הכול יכול לקרוס בכל רגע – כי אם גם, ואולי בעיקר, על הגורם האנושי: אחת ההגדרות לשם 'עולם' במילון העברי המרוכז של אבן-שושן היא "אנושות, כלל בני האדם",

ובמילון אוקספורד "world" הוא גם "All of the people and societies on the earth".²⁴ מעבר לחשש לגורלה של הפלנטה בחלל, מדבר השיר על החברה האנושית: אילו כוחות שולטים בה, לאן היא מובלת, מה תכליתה. למי שחוה על בשרו את אימי המאה העשרים קשה להיות אופטימי בעניין זה. ואכן, השיר מבטא חרדה מפני תוצאותיו של אותו מסע מאולתר ועיוור, חסר הכוונה וחסר מודעות, של חברה הנשלטת בידי כוחות שוק מקריים או גורמים פוליטיים עלומים.

אלא שאז, לקראת סוף השיר, לאחר שדמותו של הצב התגלגלה בזו של סזיפוס, עולה השאלה הנפיצה, מה יקרה אם הסלע-העולם יישמט מידי נושאו הכורע תחת העומס ויידרדר, או במילים אחרות – מה יהיה אם הכוחות המובילים את העולם יאבדו שליטה בניהול המערכות שבידיהם, מה שיגרור, למשל, מפולת כלכלית או מלחמות מיותרות, או קריסת מנגנוני פיקוח על מירוצ החימוש, או הכול ביחד, והעולם יחזור לתוהו ובוהו.

מדובר כאן בכיוון חדש שאליו פונה השיר: סזיפוס, כמו הצב, פועל מתוך ציות עיוור לגורם שמעליו, ואותו גורם הוא זה שאחראי להידרדרותו של העולם לעוני, למלחמות, להרג ולחורבן. שוב אין זה כוח בלתי מודע וגם לא אלוהות כלשהי, אלא דמויות ממשיכות, מנהיגים פוליטיים המונעים על-ידי אינטרסים כאלה או אחרים, שהחלטותיהם ומעשיהם עלולים להמיט אסון נורא על עמיהם ועל העולם כולו. סזיפוס או הצב הם רק עושי דברם, הם ההמונים הממושמצים, הנכנעים, שאינם מתקוממים נגד אותה הנהגה, והאסונות הנוראיים הם "תֹּצְרֵי לְוָאֵי שֶׁל צִיְתָנוֹת עֵנְרֵת". מי שמוביל את העולם במסע המסוכן, כך מסתבר, זה אנחנו, בני האדם, הממלאים בעיוורון את גחמותיהם של שליטים, ובמו ידינו עלולים להביא את החורבן על עצמנו.

השיר בעל השם הקליל "איור", עם סיפור המשל החביב ועם הסיום ההומוריסטי, נחשף בהדרגה במלוא כובדו. בקריאה זהירה ותוך בחינת ההרמזים הבין-טקסטואליים הוא מתגלה כשיר מחאה מורכב, עמוס במסרים חברתיים ופוליטיים נוקבים.

ביבליוגרפיה

אבן-שושן, א' (1974). המילון העברי המרוכז (עולם).

איסופוס (2016). משלי איסופוס (תר': א' שבתאי). תל-אביב: שוקן.

אליאדה, מ' (2000). המיתוס של השיבה הנצחית (תר': י' ראובני). ירושלים: כרמל.

²⁴ אבן-שושן, 1974; <https://en.oxforddictionaries.com/definition/world>

- בך, ג' (1992). מחשבות והרהורים 30 שנה לאחר משפט אייכמן. מרכז המידע אודות השואה, יד ושם, ביה"ס המרכזי להוראת השואה. נדלה (7.9.2017) מתוך
http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201410.pdf
- בלובשטיין, ר' (תשמ"ב). **שירת רחל**. תל-אביב: דבר.
- ברכט, ב' (1978). **גלות המשוררים** (תר': ה' בנימין). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הומרוס (2014). **אודיסאה** (תר': א' שבתאי). תל-אביב: שוקן.
- הוקינג, ס' (1989). **קיצור תולדות הזמן**. תל-אביב: ספריית מעריב.
- זנדבנק, ש' (2002). **מזשיר: מדריך לשירה**. ירושלים: כתר.
- לוק, ג' (1972). **מסה על שכל האדם** (תר': ח"י רות). ירושלים: מאגנס.
- פרידמן, ב' (2018). **דברים אחרונים ואחר כך** (תר': ח' רוגני). תל-אביב: קשב לשירה.
- קאמי, א' (1978). **המיתוס של סזיפוס** (תר': צ' ארד). תל-אביב: עם עובד.
- קרול, ל' (2000). מה שהצב אמר לאכילס (תר': ר' ליטוין). בתוך: מ' פרי (עורך), **האנתולוגיה החדשה, כרך א** (עמ' 295–298). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד/סימן קריאה.
- שבתאי א' (2000). **המיתולוגיה היוונית**. תל-אביב: מפה.
- שפירא, ח' (2010). הצב, אכילס והחץ: הפרדוקסים של זנון. בתוך: **אינסוף: המסע שאינו נגמר** (עמ' 235–254). אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
- Carroll, L. (1988). What the tortoise said to Achilles. In: *The complete works of Lewis Carroll* (pp. 1104-1108). Harmondworth: Penguin Books.
- Dalal, R. (2010). *Hinduism: An alphabetical guide*. New Delhi: Penguin Books. Retrieved (27/2/2018) from
https://books.google.co.il/books?id=DHovmD8ghdMC&pg=PA217&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Kristeva, J. (2002). 'Nous deux' or a (hi)story of intertextuality. *The Romanic Review*, 93(1-2), 7-13. Retrieved (11/9/2017) from
<http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA110221070&v=2.1&u=oranim&it=r&p=AONE&sw=w&asid=94cb89cc90b63f35b5e72ace27557ca3>
- Nielsen, I. (n.d.). The turtle and the elephant and the "Flat Earth" myth. In: Milky way mythology: The origin of the creation stories. Retrieved (27/2/2018) from
http://www.native-science.net/Turtle_Elephant_Myth.htm.
- The Flat Earth Society (n.d). Retrieved (27/2/2018) from <https://theflatearthsociety.org/home/index.php>.
- World Turtle (n.d). Wikipedia. Retrieved (27/2/2018) from https://en.wikipedia.org/wiki/World_Turtle.

נספח

איור / ביל פרידמן

אָנִי מֵתְבוֹנֵן בְּאִיור
שֶׁל כְּדוּר הָאָרֶץ הַגָּדוֹל
עַל גְּבוּ שֶׁל צַב.
רְאִיתִי זֹאת בְּעֵבֶר,
אֲךָ עֲכָשׁוּ יֵשׁ לִי שְׂאֵלָה
שְׁלֹא שְׂאֵלֹתַי וְלֹא שְׁמַעְתִּי מֵאִישׁ:
לְאֵן הוֹלֵךְ הַצֵּב עִם הָעוֹלָם הַזֶּה?
כָּכָל שְׂנוּכָל לְחַשֵּׁב עַל חֲכָמָתוֹ,
צַב אֵינּוּ עוֹמֵס
מִשָּׂא בְּגֹדֶל כְּזֶה
רַק כְּדִי לְחוּשׁ אֶת מִשְׁקָלוֹ.
יֵשׁ תְּכִלִּית אוֹ כּוֹנֵה
שְׂאוֹתָה לֹא גְלִינוּ
אֲפִלוּ לֹא חִפְשָׁנוּ בְּרִצְיֹנוֹת.

אוֹלֵי בְּמֵרוֹץ הַחוּזֵר הַבְּלֹתִי נִמְנָע
עִם הָאָרֶנְב, זֶה מֵה שְׁמַקְשָׁה עָלָיו.
הַמִּשְׁחָק מְכוֹר.
וְלֹא מִשְׁנָה כְּמֵה יְנוּחַ הָאָרֶנְב,
לְצַב אֵין סְכוּי לְנִצָּח עִם מִטְעֵן כְּזֶה.
מוֹבֵן שְׂזָה סְמָל לֵאמֹר צֶדֶק,
הָעוֹלָם כְּאֶבֶן רַחִים,
אִי-סוֹבְלָנוּתוֹ שֶׁל הַמְזַל כְּלִפֵּי הַמְנַצְחִים הָעֲנֻוִים,
נִקְמַת הָאָמֶת.

אוֹלֵי בְּדוּמָה לְאֵל אַחַר שְׂנֵדוֹן,
הִיָּה הוֹדֵף אוֹתוֹ בְּמַעֲלָה הָהָר.
מְנַסָּה לְגַלְגֵּל אוֹתוֹ לְפָנָיו
כְּשֶׁהַתּוֹצְאוֹת הַיְדוּעוֹת
שׁוֹב לֹא נִחְקְרוּ עַד תָּם.
סָלַע בְּגֹדֶל כְּזֶה הַמְדַרְדֵּר לְאַחֹר
מִפְסָגָה קְרוּבָה מְצַעֲפֹת עֲנָנִים
לֹא הִיָּה נֶעְצָר לְרַגְלֵי הָהָר.
בְּכַח מְצַטְבֵּר הִיָּה רוּעֵם הַלְאָה
לְמִרְחָקִים, כּוֹתֵשׁ עָרִים כְּבִירוֹת לְאֶבֶק
בְּנִתִּיבוֹ הַמִּתְמַשֵּׁף.
אֵינְנוּ שׁוֹמְעִים דְּבַר מִכָּל זֶה.
דְּאָגוּ שְׁנֵהִיָּה מִמְקַדִּים,

עינינו מוסבות מהזעות ומהאסונות האמתיים
תוצרי לואי של ציתנות עגרת.

אבל עזבתי את הצב,
עולם עגל על גבו הקמור,
מתכונן לטפוס ההוא,
אטום לעקרונות הפיזיקה הבסיסיים
כעז בית.

מה שלא ערמו לפניו,
מערימה טפשותו המולדת.

היה זה אכזרי
לבחן את איורי ההמשך
ברצף הזה.

אלא אם כן אתה ער,
קם ממטתך כל בקר,
מתלבש בהתאם למזג האויר,
אוכל בזהירות, מבקר אצל הרופא שלך
במועדים קבועים ומקפיד לקחת
את התרופות שהוא רושם,
גם זה היה נחסף ממך.

מאנגלית: חגי רוגני